

دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گیلان

دانشکده مرتع و آبخیزداری

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته
مرتعداری

امکان‌سنجی تنسيق مراتع در بين بهره‌داران مراتع شمال کلان استان گیلان

پژوهش و نگارش:

آمنه عطا

استاد راهنما:

دکتر حسین بارانی

اساتید مشاور:

دکتر احمد عابدی سروسنایی

مهندس حمید مصطفی‌لو

تابستان ۱۳۹۳

تعهدنامه پژوهشی

نظر به اینکه انجام فعالیت‌های پایان‌نامه‌های تحصیلی با بهره‌گیری از حمایت‌های علمی، مالی و پشتیبانی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان صورت می‌پذیرد، به منظور رعایت حقوق دانشگاه، نسبت به رعایت موارد زیر متعهد می‌شوم:

۱. این گزارش حاصل فعالیت‌های علمی- پژوهشی و دانش و آگاهی نگارنده است مگر آنکه در متن به نویسنده یا پدید آورنده اثر ارجاع داده شده باشد.
۲. چاپ هر تعداد نسخه از پایان‌نامه با کسب اجازه کتبی از مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه خواهد بود.
۳. انتشار نتایج پایان‌نامه به هر شکل (از قبیل کتاب، مقاله و همایش) با اطلاع و کسب اجازه کتبی از استاد راهنما خواهد بود. نام کامل دانشگاه:
به فارسی: دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

و به انگلیسی: Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources

در بخش آدرس‌دهی درج خواهد شد.

۴. در انتشار نتایج پایان‌نامه در قالب اختراع، اکتشاف و موارد مشابه، نام کامل دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان به عنوان عضو حقوقی در انتهای فهرست اسامی درج گردد.
۵. تعیین ترتیب اسامی نویسندگان در انتشار نتایج مستخرج از پایان‌نامه و هر گونه تفاوت احتمالی در آن با فهرست مصوب اسامی هیات راهبری پایان‌نامه با تایید استاد راهنمای اول خواهد بود.

اینجانب **آمنه عطا** دانشجوی رشته **مرتعداری مقطع کارشناسی ارشد** تعهدات فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده و به آن ملتزم می‌شوم.

نام و نام خانوادگی و امضاء

شکر و قدردانی

شکر و سپاس خدا را که بزرگترین امید و یاور در محطه محطه زندگیست.

بر خود لازم می دانم که مراتب سپاس را از عزیزانی که در پی نمودن این مسیر یاریم نمودند بجا آورم.

از همسر عزیزم که با صبر تمام و پایه پای من در منطقه حضور داشت و از مادر و پدر عزیزم به خاطر تمام مهربانی ها و فداکاری هایشان شکر می نمایم و خاضعانه دست ایشان را می بوسم.

از استاد صبور و توانمندم جناب آقای دکتر بارانی که تمام روزهایی که تحت نظارت ایشان مشغول به کار بودم سرشار از آموختن علم بود.

از مشاوران گرامی ام جناب آقای دکتر عابدی سروستانی و جناب آقای مهندس حمید مصطفی لوی که در طول انجام این پیمان نامه راهنمایی و مساعدت خود را از من دریغ ننموده اند، سپاسگزارم.

از استادان دانشمند و بزرگوارم جناب آقای دکتر عادل سپهری که از افتخارات بنده شاکردی در مکنتشان بوده است و امروز با بازخوانی این رساله بر کار من ارجی مضاعف نهادند و نیز جناب آقای حسن یگانه که با نکته سنجی های خود جهت بر بار ساختن این تحقیق مورد لطف قرار دادند کمال شکر را دارم.

بچنین لازم می دانم از زحمات جناب آقای مهندس کر معاون اداره منابع طبیعی شهرستان کرگان، خانم مهندس ریاضی کارشناس مترجمی اداره منابع طبیعی شهرستان کرگان، جناب آقای مهندس ثمری رئیس اداره منابع طبیعی گنبد و نیز آقایان مرادی، دانشجوی دکتری علوم مرتع و شریفیان دانشجوی ارشد مترجمی که در تکمیل این تحقیق یاری رسانند کمال شکر و قدردانی را به عمل آورم.

چکیده

مطالعه حاضر به بررسی امکان‌سنجی تنسيق مراتع در بين بهره‌برداران مراتع شمال شهرستان كلاله پرداخته است. اين پژوهش به روش پيمائشي در مراتع قشلاقي شهرستان كلاله انجام شد. در اين مراتع سه نوع بهره‌بردار (کرد / عشایر، تركمن / ساكن و فارس / رمه‌گردان) در مجاورت يكديگر حضور دارند. از بين ۲۴۹ نفر بهره‌بردار جامعه هدف، ۶۶ نفر به‌عنوان نمونه مورد بررسی قرار گرفتند. نتايج نشان می‌دهد كه ۵۶/۱ درصد از بهره‌برداران مایل به تنسيق سامان‌های عرفی بودند و ۴۳/۹ درصد افراد مخالف تنسيق بودند. از نظر بهره‌برداران امکان اجرای تنسيق براساس تعداد دام بهره‌بردار، وسعت مرتع، ظرفیت مرتع، سابقه بهره‌برداری و بومی منطقه بودن است. یافته‌های پژوهش نشان داد رقابت برای چراندن در مكان خاص و پرعلف‌تر بين بهره‌برداران مختلط به طور معنی‌داری بالاتر از بهره‌برداران ديگر است. رقابت در افزایش تعداد دام در چهار گروه مورد بررسی اختلاف معنی‌داری ندارند. همچنین رقابت در وارد شدن به مرتع زودتر از موعد در بهره‌برداران تركمن/ساكن به طور معنی‌داری بالاتر از بهره‌برداران ديگر است. علاوه بر اين دیدگاه بهره‌برداران مورد مطالعه نسبت به تنسيق مرتع و ضرورت تنسيق به دليل رقابت در چهار گروه مورد بررسی اختلاف معنی‌داری با هم دارند. و تمایل به تنسيق در بين بهره‌برداران مختلط بیشتر است. همچنین یافته‌ها نشان داد، بين دیدگاه دو گروه مخالف تنسيق و موافق تنسيق از نظر موانع تنسيق (توزیع نامناسب چراگاه و آب) اختلاف معنی‌داری وجود ندارد. ولی بين دیدگاه دو گروه مخالف و موافق تنسيق از نظر موانع تنسيق (هزینه‌بر بودن حصاركشی، مشكلات راه و دسترسی، وسعت كم مراتع و تعداد زياد دام) اختلاف معنی‌داری وجود دارد. با توجه به وسعت كم مراتع شهرستان كلاله و تپه‌ماهوری بودن آن، همچنین وجود تعداد بهره‌بردار زياد، تنسيق جزء امکان‌پذیر نیست و بهتر است مراتع بصورت مشاعی بهره‌برداری شود و از طريق ایجاد تعاونی‌های مرتعداری می‌توان مراتع را مدیریت و از درگیری‌ها جلوگیری کرد. تنسيق تنها در سامان‌های عرفی با بهره‌برداران مختلط پذیرش داشته و توصیه می‌شود.

واژه‌های کلیدی: عشایر، رمه‌گردان، سامان‌عرفی، مراتع قشلاقي، شهرستان كلاله.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: مقدمه و کلیات

- ۱-۱- مقدمه ۲
- ۱-۱-۲- مشاعی بودن مراتع روستا و عشایر و عدم تثبیت ممیزی و مشکلات تنسيق ۶
- ۱-۱-۳- واگذاری مرتع ۷
- ۱-۲- بیان مسئله تحقیق ۹
- ۱-۳- سئولات تحقیق ۱۰
- ۱-۴- هدف تحقیق ۱۰
- ۱-۵- فرضیه‌های تحقیق ۱۱
- ۱-۶- تعاریف واژگان و مفاهیم ۱۱

فصل دوم: بررسی منابع

- ۱-۱- مروری بر تحقیقات و مطالعات انجام شده ۱۶
- ۱-۱-۱- نظام‌های بهره‌برداری، مالکیت مراتع و وضعیت مرتع ۱۶
- ۱-۱-۲- مالکیت مشاعی ۱۹
- ۱-۱-۳- طرح‌های مرتعداری ۲۲
- ۱-۲- جمع‌بندی مرور پیشینه تحقیق ۲۴

فصل سوم: منطقه و روش بررسی

- ۱-۳- مقدمه ۲۶
- ۲-۳- معرفی منطقه مورد مطالعه ۲۶
- ۱-۲-۳- سیمای طبیعی ۲۶
- ۱-۱-۲-۳- موقعیت جغرافیایی ۲۶
- ۲-۱-۲-۳- خصوصیات توپوگرافی ۲۶

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲۷	۳-۲-۱-۳- اقلیم
۲۷	۳-۲-۱-۴- پوشش گیاهی
۲۹	۳-۲-۲- سیمای انسانی
۲۹	۳-۲-۲-۱- فرهنگ، معیشت، شغل
۳۰	۳-۲-۲-۲- نظام‌های بهره‌برداری مرتع
۳۰	۳-۲-۲-۱- مروری بر تاریخچه بهره‌برداری و سوابق بهره‌برداری
۳۲	۳-۲-۲-۳- نوع مرتع، فصل و مدت بهره‌برداری براساس آخرین ممیزی
۳۲	۳-۳- روش کار
۳۳	۳-۳-۱- جمعیت و نمونه
۳۳	۳-۳-۱-۱- روش نمونه‌گیری
۳۴	۳-۳-۲- متغیرهای پژوهش
۳۴	۳-۳-۱-۲- متغیر وابسته
۳۴	۳-۳-۲-۲- متغیر مستقل
۳۴	۳-۳-۳- روایی ابزار سنجش در تحقیق کمی
۳۵	۳-۳-۴- پایایی ابزار سنجش در تحقیق کمی
۳۵	۳-۳-۵- روش‌های تجزیه و تحلیل اطلاعات
۳۶	۳-۳-۶- محدودیت‌های تحقیق
فصل چهارم: نتایج تحقیق	
۳۸	۴-۱- نتایج توصیفی
۳۸	۴-۱-۱- وضعیت سنی بهره‌برداران
۳۹	۴-۱-۲- وضعیت سواد بهره‌برداران

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۳-۱-۴- شغل اصلی و فرعی بهره‌برداران در منطقه.....	۳۹
۴-۱-۴- سابقه دامداری.....	۴۰
۵-۱-۴- سابقه گلهداری در مرتع.....	۴۱
۶-۱-۴- تعداد دام بهره‌برداران.....	۴۱
۷-۱-۴- شیوه‌های بهره‌برداری از مراتع در منطقه.....	۴۲
۸-۱-۴- شیوه زندگی و سکونت در منطقه.....	۴۲
۹-۱-۴- نوع بهره‌برداران در منطقه.....	۴۳
۱۰-۱-۴- نوع ارتباط با دامداران دیگر مرتع.....	۴۳
۱۱-۱-۴- نوع مشارکت و همکاری بین بهره‌برداران.....	۴۴
۱۲-۱-۴- مساحت سامان‌های عرفی در هر یک از انواع بهره‌برداران.....	۴۵
۱۳-۱-۴- یورت سال قبل بهره‌برداران.....	۴۵
۱۴-۱-۴- دیدگاه بهره‌برداران در مورد تنسيق مراتع.....	۴۶
۱۵-۱-۴- دیدگاه بهره‌برداران در مورد وجود رقابت به عنوان دليل ضرورت تنسيق مراتع.....	۴۷
۱۶-۱-۴- امکان‌سنجی تنسيق مراتع.....	۴۷
۱۷-۱-۴- تنسيق عرفی مراتع.....	۴۸
۱۸-۱-۴- موانع تنسيق از دیدگاه بهره‌برداران.....	۴۹
۱۹-۱-۴- درگیری‌های بین بهره‌برداران.....	۵۰
۲۰-۱-۴- رقابت بین بهره‌برداران.....	۵۱
۲۱-۱-۴- رقابت بین بهره‌برداران مختلف.....	۵۴
۲۲-۱-۴- نظر بهره‌برداران نسبت به ادامه بهره‌برداری به صورت مشاع.....	۵۴
۲-۴- نتایج استنباطی.....	۵۵
۱-۲-۴- مقایسه ویژگی‌های فردی و اقتصادی بهره‌برداران در ارتباط با دیدگاه آنان نسبت به	
تنسيق مراتع.....	۵۵

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵۵	۴-۲-۱-۱- دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تنسيق با توجه به سن.....
۵۶	۴-۲-۱-۲- دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تنسيق با توجه به سابقه کار دامداری.....
۵۶	۴-۲-۱-۳- دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تنسيق با توجه به سواد.....
۵۷	۴-۲-۱-۴- دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تنسيق با توجه به سابقه گله‌داری در مرتع.....
۵۷	۴-۲-۱-۵- دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تنسيق با توجه به تعداد دام.....
۵۷	۴-۲-۲- ضرورت‌های تنسيق مراتع از دیدگاه بهره‌برداران مختلف.....
	۴-۲-۲-۱- مقایسه تأثیر انواع مختلف بهره‌برداران بر میزان رقابت برای چراندن در مکان خاص و پرعلف‌تر.....
۵۸	۴-۲-۲-۲- مقایسه تأثیر انواع مختلف بهره‌برداران بر رقابت در افزایش.....
۵۹	۴-۲-۲-۳- مقایسه تأثیر انواع مختلف بهره‌برداران در رقابت برای زودتر وارد شدن به مرتع.....
۵۹	۴-۲-۲-۴- بررسی دیدگاه بهره‌برداران مختلف بر ضرورت تنسيق به دلیل وجود رقابت.....
۶۰	۴-۲-۲-۵- بررسی تمایل بهره‌برداران مختلف به تفکیک یا تنسيق مرتع.....
۶۰	۴-۲-۳- موانع و مشکلات تنسيق از دیدگاه بهره‌برداران.....
۶۰	۴-۲-۳-۱- دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تنسيق با توجه به توزیع نامناسب چراگاه.....
۶۰	۴-۲-۳-۲- دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تنسيق با توجه به توزیع نامناسب منابع آب.....
۶۱	۴-۲-۳-۳- دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تنسيق با توجه به هزینه‌بر بودن حصارکشی و فنس‌کشی.....
۶۱	۴-۲-۳-۴- دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تنسيق با توجه به مشکلات راه و دسترسی.....
۶۲	۴-۲-۳-۵- دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تنسيق با توجه به وسعت کم مراتع.....
۶۲	۴-۲-۳-۶- دیدگاه بهره‌برداران نسبت به تنسيق با توجه به تعداد زیاد دام.....
	فصل پنجم: بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادات
۶۴	۵-۱- یافته‌های توصیفی.....

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۶۵	۲-۵- یافته‌های استنباطی.....
۶۷	۳-۵- نتیجه کلی
۶۷	۴-۵- پیشنهادات
۶۷	۱-۴-۵- پیشنهادات اجرایی
۶۸	۲-۴-۵- پیشنهادات پژوهشی
۶۹	منابع
۷۷	ضمائم

فهرست جدول‌ها

صفحه

عنوان

۳۸	جدول ۴-۱- توزیع تعداد و درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک سن بهره‌برداران.....
۳۹	جدول ۴-۲- توزیع تعداد و درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک سواد بهره‌برداران.....
۳۹	جدول ۴-۳- توزیع تعداد و درصد فراوانی پاسخگویان به شغل اصلی بهره‌برداران.....
۴۰	جدول ۴-۴- توزیع تعداد و درصد فراوانی پاسخگویان به شغل فرعی بهره‌برداران.....
۴۰	جدول ۴-۵- توزیع تعداد و درصد فراوانی پاسخگویان به سابقه دامداری.....
۴۱	جدول ۴-۶- توزیع تعداد و درصد فراوانی پاسخگویان به سابقه گله‌داری در مرتع.....
۴۲	جدول ۴-۷- توزیع تعداد و درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک تعداد دام موجود بهره‌برداران.....
۴۳	جدول ۴-۸- توزیع تعداد و درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک سکونت در منطقه و شیوه زندگی.....
۴۳	جدول ۴-۹- توزیع تعداد و درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک نوع بهره‌بردار در سامان‌های عرفی.....
۴۴	جدول ۴-۱۰- توزیع تعداد و درصد فراوانی پاسخگویان با توجه به نوع ارتباط با یکدیگر.....
۴۴	جدول ۴-۱۱- توزیع تعداد و درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک نوع تعاونی و همکاری با یکدیگر.....
۴۵	جدول ۴-۱۲- مساحت سامان‌های عرفی.....
۴۵	جدول ۴-۱۳- مساحت سامان‌های عرفی در هر یک از انواع بهره‌برداران.....
۴۶	جدول ۴-۱۴- یورت سال قبل بهره‌برداران.....
۴۶	جدول ۴-۱۵- توزیع فراوانی پاسخ بهره‌برداران نسبت به سوال "آیا مایل به تنسيق مراتع قشلاقی هستید؟".....
۴۶	جدول ۴-۱۶- میزان گرایش بهره‌برداران موافق تنسيق نسبت به تنسيق مراتع.....
۴۷	جدول ۴-۱۷- نظر بهره‌برداران مختلف نسبت به تنسيق مراتع.....
۴۷	جدول ۴-۱۸- پاسخ بهره‌برداران به گوئی "به دلیل وجود رقابت در بهره‌برداری، تنسيق ضروری است.".....
۴۸	جدول ۴-۱۹- توزیع فراوانی پاسخ بهره‌برداران نسبت به سوال "آیا امکان اجرای تنسيق در سامان عرفی وجود دارد؟".....
۴۸	جدول ۴-۲۰- فراوانی افرادی که ذکر کردند تنسيق بر این اساس این موارد قابل اجراست.....
۴۸	جدول ۴-۲۱- توزیع فراوانی پاسخ بهره‌برداران نسبت به سوال "آیا بطور عرفی تنسيق سامان عرفی انجام شده؟".....
۴۹	جدول ۴-۲۲- توزیع فراوانی پاسخ بهره‌برداران نسبت به گوئی "میزان رضایت از تنسيق عرفی انجام شده؟".....
۵۰	جدول ۴-۲۳- پاسخ نمونه‌ای مورد بررسی به سوال "تا چه حد موارد زیر را مانعی برای تنسيق می‌دانید؟".....

فهرست جدول‌ها

صفحه

عنوان

۵۱	جدول ۴-۲۴- توزیع فراوانی پاسخ بهره‌برداران نسبت به سوال " آیا از ۱۰ سال پیش تاکنون بین اعضا (هم مرتع) درگیری به وجود آمده است؟"	۵۱
۵۱	جدول ۴-۲۵- توزیع فراوانی پاسخ بهره‌برداران نسبت به گویه " میزان درگیری‌های اتفاق افتاده بین اعضا (هم مرتع) چقدر است؟"	۵۱
۵۱	جدول ۴-۲۶- پاسخ نمونه‌ای مورد بررسی به گویه " میزان درگیری بین اعضا هم مرتع چقدر و بر سر چه بوده است؟"	۵۱
۵۲	جدول ۴-۲۷- پاسخ نمونه‌ای مورد بررسی به گویه " درگیری‌ها اتفاق افتاده بین اعضا (هم مرتع) چگونه حل شده است؟"	۵۲
۵۲	جدول ۴-۲۸- توزیع فراوانی پاسخ بهره‌برداران نسبت به سوال‌های مربوط به رقابت بین بهره‌برداران	۵۲
۵۳	جدول ۴-۲۹- میزان رقابت در بین افرادی که این موارد را تصدیق کردند.....	۵۳
۵۳	جدول ۴-۳۰- توزیع فراوانی پاسخ بهره‌برداران نسبت به تخلقات صورت گرفته.....	۵۳
۵۴	جدول ۴-۳۱- توزیع فراوانی پاسخ بهره‌برداران مختلف نسبت به گویه‌های زیر.....	۵۴
۵۴	جدول ۴-۳۲- رقابت بین بهره‌برداران.....	۵۴
۵۵	جدول ۴-۳۳- توزیع فراوانی پاسخگویان به پیشنهاد در خصوص بهبود بهره‌برداری مشاعی.....	۵۵
۵۵	جدول ۴-۳۴- مقایسه دیدگاه بهره‌برداران در مورد تنسيق با توجه به سن بهره‌برداران.....	۵۵
۵۶	جدول ۴-۳۵- مقایسه دیدگاه بهره‌برداران در مورد تنسيق با توجه به سابقه کار دامداری بهره‌برداران.....	۵۶
۵۶	جدول ۴-۳۶- مقایسه دیدگاه بهره‌برداران در مورد تنسيق با توجه به سواد بهره‌برداران.....	۵۶
۵۷	جدول ۴-۳۷- مقایسه دیدگاه بهره‌برداران در مورد تنسيق با توجه به سابقه گله‌داری در مرتع.....	۵۷
۵۷	جدول ۴-۳۸- مقایسه دیدگاه بهره‌برداران در مورد تنسيق با توجه به تعداد دام.....	۵۷
۵۸	جدول ۴-۳۹- میزان رقابت اظهار شده بین بهره‌برداران به چراندن در مکان خاص و پر علف‌تر.....	۵۸
۵۸	جدول ۴-۴۰- میزان رقابت اظهار شده بین انواع مختلف بهره‌برداران در افزایش دام	۵۸
۵۹	جدول ۴-۴۱- بررسی رقابت انواع مختلف بهره‌برداران در وارد شدن به مرتع زودتر از موعد.....	۵۹
۵۹	جدول ۴-۴۲- بررسی دیدگاه بهره‌برداران مختلف در مورد ضرورت تنسيق به دلیل وجود رقابت.....	۵۹
۶۰	جدول ۴-۴۳- بررسی تمایل انواع مختلف بهره‌برداران به تفکیک یا تنسيق مرتع	۶۰
۶۰	جدول ۴-۴۴- بررسی موانع تنسيق (توزیع نامناسب چراگاه) با توجه به تمایل به تنسيق بهره‌برداران.....	۶۰

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۶۱	جدول ۴-۴۵- بررسی موانع تنسيق (توزيع نامناسب منابع آب) با توجه به تمايل به تنسيق بهره‌برداران.....
۶۱	جدول ۴-۴۶- بررسی موانع تنسيق (هزینه‌بر بودن حصارکشی) با توجه به تمايل به تنسيق بهره‌برداران.....
۶۲	جدول ۴-۴۷- بررسی موانع تنسيق (مشکلات راه و دسترسی) با توجه به تمايل به تنسيق بهره‌برداران.....
۶۲	جدول ۴-۴۸- بررسی موانع تنسيق (وسعت کم مراتع) با توجه به تمايل به تنسيق بهره‌برداران.....
۶۲	جدول ۴-۴۹- بررسی موانع تنسيق (تعداد زیاد دام) با توجه به تمايل به تنسيق بهره‌برداران.....

فهرست شکل‌ها

صفحه

عنوان

شکل ۳-۱- موقعیت منطقه مورد مطالعه در شهرستان کلاله و ایران..... ۲۷

فصل اول

مقدمه و کلیات

۱-۱- مقدمه

یکی از موضوعات مهم در بحث مدیریت مرتع مشخص کردن حدود و اندازه مراتع توسط کارشناسان است، با توجه به مسائل و مشکلات موجود در مراتع کشور اعم از مسائل اقتصادی و اجتماعی و افزایش جمعیت، افزایش تعداد دام، نیاز روزانه دام به مواد غذایی و استفاده مفرط و بی‌رویه از مراتع مدیریت قاطعانه برای مراتع کشور اعمال گردد تا بتوان استفاده بهینه از مراتع در زمینه تولید و پوشش گیاهی به عمل آورد. از آنجایی که بخش مهمی از مراتع کشور در چارچوب نظام‌های سنتی بهره‌برداری می‌شوند، اهمیت شناخت دقیق این نظام‌ها در مدیریت و بهره‌برداری از مراتع امری ضروری است (ازکیا، ۱۳۶۵). در بهره‌برداری اصولی و پایدار مراتع، مدیریت را باید تلفیقی از دو بعد بوم‌شناسی و اجتماعی دانست (ارزانی و همکاران، ۱۳۸۳).

خلیقی و همکاران (۱۳۸۵) موضوع مالکیت مراتع را به این شرح توضیح می‌دهند:

« ... در گذشته نه چندان دور، تعادل نسبی بین جمعیت دامی کشور و میزان تولید علوفه مراتع وجود داشت که این تعادل، عامل اصلی بقاء مراتع بوده است. بعد از قانون ملی شدن جنگلها و مراتع، شیوه‌های مدیریتی دستخوش تغییراتی گردید که اثرات آن سبب تغییر در نظام بهره‌برداری و حتی دامداری کشور گردید. رشد جمعیت و افزایش تعداد واحد دامی، عدم رعایت حقوق عرفی و صنفی و جایگزینی دامداری به جای مرتعداری روند تخریب را تشدید کرد. در این زمان مدیران منابع طبیعی و دست اندرکاران چنین اندیشیدند که مدیریت مرتع باید در چهارچوب علمی و با در نظر گرفتن حفظ منابع اصلی پایه خاک، آب، گیاه و بهره‌برداری مستمر انجام گیرد. بنابراین طرح‌های مرتعداری به عنوان برنامه مدون علمی با اهداف فوق در قانون‌مداری مدیریت منابع طبیعی جای گرفت و در طی دوران‌های مختلف دستخوش تغییرات تکاملی گردید. در حال حاضر دو نوع مرتع به صورت کلی ارزیابی می‌گردد که تحت مراتع حریم و دوم مراتع عمومی می‌باشد. مراتع حریم جزئی از حریم روستا بوده (بر اساس تعاریف قانونی) و بهره‌برداران روستایی و عشایری هر کدام در سهم خود مجاز به استفاده از مراتع خواهند بود و پروانه این مراتع به نام شورا صادر می‌شود و تحت عنوان مراتع شورایی شناخته می‌شوند. مراتع عمومی که بیشتر تمرکز اجرایی دفتر فنی مرتع سازمان جنگلها و مراتع کشور بر آن استوار گردیده، با شیوه‌های مختلفی بهره‌برداری

می‌گردد. در ابتدا براساس سامان‌عرفی، حق بهره‌برداری از چرا به بهره‌برداران دارای صلاحیت، به صورت فردی (تحت عنوان افزایی) و یا به صورت جمعی (تحت عنوان مشاعی) داده می‌شود. طرح‌های مرتعداری نیز در بخشی از مراتع حریم و عمومی به اجرا گذاشته می‌شود که شیوه شورایی طرح‌دار در مراتع حریم و افزایی و مشاعی دارای طرح مرتعداری، در مراتع عمومی، بوجود آمده است. در مراتع حریم و عمومی رویکردهای متفاوتی چون بهره‌برداری با گروه‌های کوچک و گاه در قالب تعاونی‌های کوچک و گاه در قالب تعاونی‌های بزرگ نیز دیده می‌شود. در بعضی مناطق، مراتع عمومی با مدیریت شورایی یک یا چند روستا نیز وجود دارد. مشکلات بخش ممیزی مرتع (افزایش بهره‌برداران، افزایش دام، چرای زودرس، چرای خارج از فصل، فشار چرا، چرای دیرپا...) رویکردهای متفاوتی را در بهره‌برداری از مراتع طلبیده و انواع مختلف بهره‌برداری را ایجاد کرده است. در سال‌های اخیر تنها جایگزین برای مدیریت سابق بهره‌برداری کشور (قبل از ملی شدن)، طرح‌های مرتعداری است که تهیه و اجرای طرح‌های مرتعداری به عنوان سیاست اصلی جهت مدیریت مراتع دولتی شده کشور بنا به دلایل کارشناسی مختلف و بخشی به دلیل عدم توجه به مسایل اقتصادی، اجتماعی، آموزشی، عدم واقع‌بینی در طراحی و عدم تفاهم مناسب بین تهیه‌کنندگان، مجریان و نظارت مناسب و عدم توجه به اشکالات و رفع آنها، با موفقیت همراه نبوده است. انبوهی از طرح‌های مرتعداری تصویب نشده، عدم واگذاری طرح‌های تصویب شده، عدم اجرا و ضعف‌های فراوان قابل مشاهده در طرح‌های مرتعداری در حال اجرا می‌تواند مصداقی بر این مشکلات باشد. با این اوصاف حرکت در جهت تغییر تدریجی و اساسی در نظام بهره‌برداری به سمت مطلوب‌ترین شیوه مدیریتی به شدت احساس می‌شود و اولین مرحله در این جهت‌گیری مطالعه‌ای دقیق و ژرف‌انگر به شیوه‌های مختلف بهره‌برداری و انتخاب بهترین و کارآمدترین شیوه چه از نظر تثبیت پایداری اجتماعی و چه از نظر حفظ و بهبود وضعیت پایداری اکولوژیکی می‌باشد».

پاپلی یزدی و لباف خانیکی (۱۳۷۹) با بررسی نظام‌های مرتعداری در مراتع ایران اعتقاد دارند مؤلفه‌های اکولوژیکی، وضعیت پوشش گیاهی و مشخصات فنی مراتع از عوامل شکل‌گیری نظام‌های مدیریت چرا و بهره‌برداری از مراتع است. بنابراین، در مدیریت و اجرای پروژه‌های اصلاح و احیا، به کارگیری اصول مرتعداری در صورتی امکان‌پذیر است که ارزش طبیعی و بوم‌شناختی مراتع با در نظر

داشتن شرایط اجتماعی و با تأکید بر سه عنصر "انسان، دام و مرتع" در واحدهای اقتصادی مدّ نظر قرار گیرد (رنگ‌آوران، ۱۳۷۸).

حق مالکیت از جمله مهمترین ابزارها برای رسیدن به توسعه پایدار در مدیریت منابع طبیعی است (انور، ۲۰۰۵). از طرفی این حق به عنوان پدیده‌ای فطری که در قوانین اجتماعی نیز تأیید و تصدیق شده، از زمان‌های قدیم مطرح بوده است و جوامع براساس پذیرش شکلی از آن، فعالیت‌های اقتصادی خود را سامان داده‌اند (فراهانی‌فرد و صادقی، ۱۳۸۵). از مراتع به شیوه‌های مختلف بهره‌برداری می‌شود. رایج‌ترین و کلی‌ترین شیوه بهره‌برداری از مراتع در ایران، بهره‌برداری اشتراکی یا مشاعی است. مراتع با مالکیت مشاعی، واحدهای اجتماعی با اعضای معین، مرز مشخص، بهره‌برداری مشترک، تعامل بین اعضا، وجود فرهنگ استفاده مشترک بین اعضا و با سیستم قدرت داخلی تعریف می‌شود (بروملی^۱، ۱۹۹۱). در این گونه مراتع، یورت‌های جداگانه و خاصی برای هر واحد بهره‌برداری وجود ندارد (پاپلی‌یزدی و لباف‌خانیکی، ۱۳۷۹). عده‌ای، بهره‌برداری اشتراکی را نشان تکامل فرهنگ تعاونی نزد ایرانیان می‌دانند و بهره‌برداران را برای پذیرش بهره‌برداری مشاعی - در قیاس با تفکیکی - آماده‌تر و مشتاق‌تر می‌دانند (نورعینی، ۱۳۸۵؛ فرهادی، ۱۳۷۶) و عقیده دارند که مالکیت مشاعی، نه تنها تأثیرات زیان‌باری ندارند بلکه باعث کاهش فقر مرتع‌داران نیز می‌شود (آدھیکاری^۲ و همکاران، ۲۰۰۴؛ نتینگ^۳، ۱۹۷۶).

جامعه عشایری کشور دارای سابقه‌ای طولانی در تاریخ و فرهنگ ایران است. از دیرباز تاکنون تعداد زیادی از مردم کشور ما به دلیل بهره‌برداری از منابع طبیعی، شیوه زندگی کوچ‌نشینی را برگزیده‌اند که در آن دامداری سنتی فعالیت عمده آنان را تشکیل می‌دهد (کریمی، ۱۳۹۰). منظور از جامعه عشایری در دانش مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی، "گروهی از مردم خویشاوند است که با بهره‌گیری از دو شیوه معیشت "پرورش دام" در سطحی گسترده و در "کشاورزی" در سطحی محدود زندگی می‌کنند". این جامعه ممکن است اسکان‌یافته باشد یا کوچنده (طیبی، ۱۳۷۱). کوچ‌نشینی در ایران با جمعیتی حدود ۱/۱ میلیون نفر به اجتماعاتی اطلاق می‌شوند که با انتخاب شیوه کوچندگی یا رهم‌گردانی امرارمعاش می‌کنند. کوچ‌نشینی بوسیله بسیاری از عشایر مانند ایل‌های قشقایی در فارس،

¹ Bromley

² Adhicari

³ Netting

بختیاری در کهگیلویه و شاهسون در آذربایجان شرقی اعمال می‌گردد اما در رمه‌گردانی فقط دامها همراه با چوپانان از قشلاق به بیلاق و بالعکس کوچ می‌کنند (مصدافی، ۱۳۸۲). شناخت جامعه عشایری به سبب اهمیت آن در فعالیتهای دامداری کشور و لزوم برنامه‌ریزی در مورد آن ایجاب می‌کند که اطلاعات کافی در زمینه اجتماعی و اقتصادی این جامعه در اختیار باشد (جهانگیری و مرادی، ۱۳۸۸). بهره‌برداری از مراتع در مناطق مختلف کشور با روش‌های سنتی تابع نظام‌های خاص است. بنابراین باید انتظار داشت که نظام‌های بهره‌برداری از انواع مراتع متفاوت باشد. اقوامی که در نقاط مختلف ایران به دامداری می‌پردازند، متناسب با نوع مرتع موجود، شیوه‌های گوناگونی را برای بهره‌برداری اتخاذ کرده‌اند، که این شیوه‌ها روابط تکنیکی و انسانی را در بهره‌برداری از مراتع شامل می‌شود (پاپلی‌یزدی و لباف‌خانیک، ۱۳۷۹). نظام بهره‌برداری مرتعی حداقل از سه مؤلفه ساختاری یا خرده نظام تشکیل شده است که عبارتند از خرده نظام اکولوژیکی که مجموعه‌ای از عوامل طبیعی و منابع پایدار را دربرمی‌گیرد، خرده نظام اقتصادی که مجموعه‌ای از عوامل تولید، مالکیت و کار را شامل می‌شود و خرده نظام اجتماعی که دلالت بر روابط میان انسان‌ها به‌عنوان عوامل اجتماعی در نقش‌های هدف‌گذار، تصمیم‌گیرنده، نیروی کار و بهره‌بردار دارد (اسکندری و همکاران، ۱۳۸۷).

منظور از نظام بهره‌برداری عبارت است از عوامل متعدد اجتماعی، اقتصادی و تکنیکی که در جهت بدست آوردن حداکثر بازدهی از مراتع با هم ارتباط نظام‌مند داشته باشند. مثلاً نحوه مالکیت بر مراتع یک عامل مهم اقتصادی است که با نظام خویشاوندی (یک عامل اجتماعی) و شیوه معیشت ارتباط دارد (پاپلی‌یزدی و لباف‌خانیک، ۱۳۷۹). درباره نظام بهره‌برداری، نظرات متفاوت و متناقضی وجود دارد و در عین حال شناخت دقیقی از آن وجود ندارد. نتایج بررسی کریمی (۱۳۷۹) نشان داد که عمده دلایل تخریب مرتع عبارتند از افزایش جمعیت عشایری و روستایی، قانون اصلاحات ارضی، رقابت و اختلاف بهره‌برداری مرتع بین دو جامعه عشایری تراکمه و اکراد، تغییر تشکیلات دامداری و مالکیت، رواج مالکیت خصوصی است. مراتع استان گلستان تحت تأثیر شیوه‌های سنتی دامداران ترکمن در شمال استان، دامداران فارس بومی در ارتفاعات، بخش‌های جنوبی و مرکزی استان و عشایر کوچنده شمال خراسان (۱۷ درصد دام موجود استان) در بخش‌هایی از مراتع شمالی و شمال‌شرقی استان، انواع متفاوتی از فرهنگ، شیوه بهره‌برداری، تنوع معیشت، زبان را بوجود آورده است که در قالب اجتماعات فعال و در واحدهای مدیریتی سامان‌های عرفی بطور اشتراکی از مراتع استفاده می‌نمایند (مصدافی و ریاضی، ۱۳۶۶). ویلیام آبرونز (۱۳۶۲) کوچ تراکمه یموت را راهی برای مقابله و سازگاری سیاسی

دانسته است. بروز خشکسالی‌ها، وجود هوای نامطلوب، کمبود علوفه و آب شرب دام نیز از عوامل مهم دیگری در این رابطه بوده است. در حال حاضر کوچ دامداران ترکمن در مسیرهای کوتاه انجام می‌شود و صرفاً جنبه شبانی و تغذیه دام داشته و بیشتر هدف استفاده از پس‌چر غلات می‌باشد و به عبارت دیگر عاری از هر گونه نیت سیاسی و نظامی گذشته می‌باشد. این نوع دامداری تحت عنوان کوچ نشینی نیمه متحرک قلمداد شده است.

۱-۱-۲- مشاعی بودن مراتع روستا و عشایر، عدم تثبیت ممیزی و مشکلات تنسيق

خلیقی و همکاران (۱۳۹۰) موضوع مشاعی بودن مراتع روستا و مشکلات تنسيق را در مقاله خودشان به این شرح توضیح می‌دهند:

« ... بسیاری از مراتع منطقه مورد مطالعه بین روستا و عشایر که به صورت مشاع بهره‌برداری می‌شود باعث بروز مشکلات فراوانی شده است. عدم وجود ممیزی قطعی، عدم تنسيق مراتع مشاع بین روستا و عشایر، عدم وجود دقت کافی در حدود اربعه ثبت شده در پرونده‌های ممیزی و یا از بین رفتن علائم مشخصه این حدود اربعه و در مواردی ضعف کارشناسان منابع طبیعی در نقشه‌خوانی، باعث ایجاد اختلاف‌های فراوان و گاهی همراه با خونریزی و همچنین تجاوز و تخریب مکرر مراتع، جهت اثبات حقانیت هر یک از طرفین، بالاخص روستاییان می‌شود. روستاییان همواره به دنبال افزایش اراضی کشاورزی خود بوده که همین موضوع عاملی برای دنبال کردن ممیزی، تغییر در ممیزی‌ها، اعتراض به ممیزی و سپس بحث تنسيق مراتع به عنوان اولین گام جهت واگذاری اراضی هستند. با توجه به اینکه تعیین مرز مراتع عشایر و روستا در پرونده‌های ممیزی، با توجه به عرفی بودن حضور عشایر در اراضی مورد اختلاف (در بسیاری موارد بدون سند و مدرک کتبی) با ابهامات فراوان روبروست یا مورد توافق هر یک از طرفین نیست، تخریب و شخم مراتع توسط روستا، برای اثبات سابقه حضور یا ایجاد مرز دلخواه بین مراتع خود و عشایر را باعث می‌شود. این در حالی است که از لحاظ عرفی بخش اعظم مراتع مشاع بین روستا و عشایر مورد استفاده عشایر بوده زیرا تعداد دام روستا بسیار اندک و در حد یک گله است. اما به دلیل رونق بحث واگذاری، روستا همواره خواستار سهم مساوی در تنسيق مراتع بوده که مورد قبول عشایر نیست. کمتر روستایی در